

Ігор Анцишкін

Українські бранці московських монастирів

У виступі розглядається місце і роль православних монастирів в механізмі репресій Росії проти України. Висвітлюється обладнання монастирських в'язниць, аналізуються категорії українських бранців. Робиться спроба вперше в українській історіографії подати максимально повний перелік в'язнів засуджених Російською імперією до монастирського ув'язнення.

Ключові слова: монастирська в'язниця, заслання, бранці, Соловецька тюрма, келія, священнослужителі

Протягом віків церква і церковна політика були складовою частиною московської держави і її державної політики. Тому немає нічого дивного, що монастирі стали в'язницею для тих, кого держава оголошувала злочинцями. Система церковно-державної взаємодії з метою знищення інакомислення та крамоли склалася в Московії дуже давно. Прийнявши на себе титулування Третього Риму, Москва запозичила й імперські покарання, адже саме у VI ст. в кодексі Юстиніана, вперше записана норма про ув'язнення в монастирі. Але лише при “царю-реформаторові” ця система стає довершеною, а її маховик розкручується аж на 200 років. Цар Олександр I, відомий своїм лібералізмом на початку правління, заявив свого часу, що “засланці були не стільки злочинцями, скільки людьми, які мали нещастя впасти в духовні помилки” [1, с. 2].

Але практика використання монастирів, в якості казематів, свідчить про інше. І в Положенні про покарання 1649 р. і у Військовому статуті 1716 р., було занадто багато злочинів, що до духовної сфери стосунку не мали. Серед цих монастирських в'язнів була й вела кількість вихідців з України.

Монастирськими в'язницями називалися місця ув'язнення при монастирях, з одного боку, у вигляді чернечих келій, а з іншого – у вигляді казематів у середині стін або льохах чи спеціально збудованих приміщень [2, с. 266]. Найбільш відомим місцем перебування “державних злочинців” був Соловецький монастир (*ил. 1*). У 1584 р. його

Ил. 1. Микільська і Короженська бапти Соловецького монастиря

обнесли стіною, протягом наступних століть він виконував функцію абсолютистсько-православної в'язниці. За часів царя Петра I у монастирських тюрмах були зроблені земляні камери, а бранців поділили на три категорії – утримувані під наглядом, засуджені на суворе утримання і таємні в'язні. Навіть у XIX ст., в 1842 р., архімандрит монастиря Іларій, попросив владу побудувати для солдат і офіцера особливі казарми, а до в'язниці зробити надбудову [1, с. 13]. Лише

у 1883 р. з-за мурів Соловків було випущено останнього політичного арештанта – Давидова [1, с. 16].

Про умови життя на Соловках написано достатньо, тож приведу лише один опис. Ось, що писав священник Лавровський на початку 1830-х рр.: “...У кожній комірці, завжди майже зачиненому, трьох аршин довжини з двома або трьома верхками ширини, знаходилося по два арештанта; між двома ліжками був прохід лише для одного бранця; рами не мали кватирок і тому повітря з важкого повітря ставало задушливим... Для виконання природної потреби не дозволялось виходити до нужника, туди лише раз на добу виносили арештанти з комірчин свої судна для очищення. Їжа давалася вбога: арештанти раділи, коли їм, не часто, приносили м’який хліб. У довгі зимові ночі бранцям не дозволяли про вогні й повечеряти; тому тримаючи перед самим обличчям ложку, наосліп вживали вони їжу” [1, с. 24]. І така ситуація була в ХІХ (!) “просвітницькому” сторіччі, в попередні віки, вона була ще гірша. Як взагалі жилося засланням на Соловках, можна побачити з одного прохання губернського секретаря Пархомова, засланою при імператриці Єлизаветі до монастиря під нагляд, а не у в’язницю, – який прохав, як велику милість, щоб його перевели з сього “зледенілого, край світу, томного, безлюдного острову, де не лише здоров’є, але й кайдани іржавіють”, на каторжні роботи до Петербурга [1, с. 28]. Якщо вже засланий прохав каторги, як спасіння, то арештанти, які жили у своїх казематах безвихідно, мали стократ більше мук.

Перші українські арештанти з’явилися на Соловках на початку ХVІІІ ст., за Петра І. У 1708 р. прислані були на Соловки люди, причетні до боротьби між Мазепою і Кочубеєм: священник Іван Святайло з сином Іваном та ієромонах севського Спаського монастиря Никанор. Цим людям старий Кочубей довірив свою таємницю про “зраду” Мазепи і доручив передати донос царю у Москву. Але гетьман зумів перехитрити Петра і ці довірені особи поплавилися за свої старання. З ними до Соловків поступив й указ царя, де зокрема було написано так: “попа Ивана Святайло за ложное донесение на гетмана и кавалера Ивана Степановича Мазепу сослать в Соловецкий монастырь в вечное житье с сыном Иваном, а если изъявит желание, постричь в монахи”. Про ченця Никанора було сказано, що він причетний до цієї справи [1, с. 61–62]. Їх звільнили лише у 1712 р. за проханням рязанського митрополита Стефана (Яворського), вихідця з України [3, с. 397].

Духовні особи з України не раз відвідували соловецькі каземати. У 1712 р. ціла група церковних чинів була направлена до монастиря у справі Мазепи. Серед них архімандрит Батуринського Миколаївського монастиря Гедеон (Одорський) з челядником черкащанином Іваном Відковським. Архімандрита звинуватив у зв’язках з Мазепою Меншиков, хоча провина його була лише в тому, що керував монастирем у гетьманській столиці [3, с. 399]. Також потрапили на Соловки у цій справі чернець Семен Остаф’єв, лохвицький протопіп Іван Рогачевський. Останній, щоправда, з-за лютих морозів не зміг добратися до тюремної обителі і залишився на засланні в Архангельську [3, с. 398]. У 1719 р. інший виходець з України – відомий донощик Забіла – звинуватив протопопа у “мазепинщині” і Рогачевського відправили під конвоєм до приказу, подальша доля його невідома [3, с. 404]. У 1753 р. ігумен чернігівського

Клюшевського монастиря Руф, за “висловлювання важливих і непристойних слів” був жорстоко покараний канчуками і засланий на Соловки ченцем. Та через рік його знову поновили на посаді ігумена у тому самому Клюшевському монастирі [1, с. 81].

Там само, у Архангельській губернії, де й Соловецький, розташовувався Микола-Карельський монастир. До нього у 1725 р. потрапив новгородський архієпископ і перший віцепрезидент Синоду Феодосій. Народився Федір Михайлович Яновський у 1673 р. в українській шляхетській родині на Смоленщині. Закінчив Києво-Могилянську академію. Феодосій очолив тих, хто боронив церковний устрій від впливу влади. Яновський вважав, що смерть Петра I була небесною карою за встановлення ним влади над духівництвом. Особливою присягою він вимагав підлеглих йому церковнослужителів боротися проти “тиранства над церквою”. Феодосія звинуватили в “злохулительных” словах проти Катерини I, розкраданні церковного майна. До обвинувачення приклав руку його ворог і суперник Феофан Прокопович, теж виходець з України. У травні 1725 р. з Феодосія зняли архієпископський сан і замість смертної кари відправили до Микола-Карельського монастиря. Там його посадили до камери з каменю під церквою, у якій попередньо зняли дерев’яну підлогу і зруйнували піч. Камеру запечатали особливою печаткою, і бранця стали називати “запечатаним старим”. Годували лише водою та хлібом. Незабаром на початку лютого 1826 р. Феодосій помер [4, с. 32].

У 1754 р. до Соловецького монастиря прислали таємничого бранця. Колишній уніатський священник Корнелій Суділовський “под следствием явился в наиважнейшей вине”. Що за вина невідомо. Тримати його було наказано у праці під караулом до кінця життя, але з правом постригтися у ченці [1, с. 81]. У березні 1772 р. до монастиря прибув білгородської єпархії Миропольського Миколаївського монастиря архімандрит Григорій (Спичинський). За указом імператриці його розстригли у ченці і тримали у послуханні безвихідно. Але колишній архімандрит не заспокоївся і у 1784 р. за таємною доповіддю вологодського генерал-губернатора Мельгунова, Спичинського, як людину непостійну і норовливу, також у багатьох дописах та брехнях поміченого, тепер необхідно тримати під сторожею, і в жодному разі ні чорнил, ні пер, нічого підхожого для писання не давати [1, с. 91–92]. Це трапилося після того, як Спичинський через рік перебування на засланні написав скаргу архангельському єпископу, що “он измучен здешним по несродству воздухом, перемят разными здешними ж оздобами во всех костях, через которые повреждения не только в тяжелой работе бать, и легкого послушания нести не могу” [5, с. 12]. У 1802 р. до монастиря з Шліссельбурзької фортеці перевели Саву Сірського. Він був вже немолодий і дещо несповна розуму, тож Синод дав дозвіл тримати його у Соловках послушником [3, с. 412]. Його провина й доля невідомі.

Окремої уваги заслуговує справа ченця Києво-Печерської лаври Досіфея, якого теж відправили до Архангельської губернії, але не на Соловки, а до Сійського монастиря. Потрапив він туди у січні 1755 р., мабуть за доноси, адже не пройшло і місяця, як він написав черговий політичний донос, а в жовтні того ж року звинуватив двох ченців Сійського монастиря в злодійських замірах на імператрицю [3, с. 408]. І Досіфея, й усіх звинувачених відправили під караулом до Санкт-Петербурга. Подальша його доля невідома.

Звісно, найвідомішим політичним бранцем Соловків був Петро Калнишевський. Потрапив він сюди завдяки Потьомкіну, котрий запропонував Катерині II не віддавати під суд запорозьких старшин, а запроторити їх по життєво у монастирські каземати – Калнишевського на Соловки, а суддю Павла Головатого і військового писаря Івана Глобу в далекі сибірські монастирі [2, с. 275]. У справі Калнишевського говорилося, що засланий він до монастиря “за віроломне буйство і розорення російських вірно підданців для утримання безвихідно з монастирю”. Тому під жодні амністії кошовий отаман не підпадав [6, с. 412]. Глобу відправили до монастиря у м. Туруханську, де він і помер чи то у 1790, чи у 1791 рр. Після нього у монастирі залишилась значна кількість речей. Зокрема, 5 дорогих каптанів, розшиті шуби, білизна, паласи, посуд срібний та з олова. Речі дісталися сестрі Глоби, яка жила у Новомосковську, а гроші писаря вона віддала монастирю [7, с. 370–371]. Про суддю Головатого, теж кинутого у в’язницю сибірського монастиря даних залишилося небагато. Він потрапив у тобольський Знаменський монастир, під суровий нагляд караулу і ченців. Йому забороняли приймати відвідувачів і навіть ходити до церкви. Пізніше його допускали до служби, але лише під наглядом вартового, який слідкував, аби Головатий не оглядався і ні з ким не спілкувався. На утримання колишнього судді виділяли 100 руб. асигнаціями на рік. Щомісяця бранцю видавалися кошти, за які розписувалися інші люди, так як він був неписьменний. Отже, Головатий прожив у монастирі 20 років, помер у 1796 р. на 80 році життя [8, с. 586–587].

Надсилали до монастиря не лише політичних засуджених, але й звинувачених у порушенні засад православ’я. Такою, наприклад, була справа секретаря Білгородської провінції (вона тоді входила до України) Максима Пархомова. Його прохання про перевід на каторгу вже приводилося вище. Пархомова заслали до Соловків у 1742 р. Це була освічена людина – він знав граматику, риторику, латину, грецьку і німецьку мови. Підвела його під монастир любов: щоб зійтись з коханою жінкою, він насильно постриг свою дружини у черниці. Та правда розкрилася і Пархомов 20 років переховувався від правосуддя. Врешті решт його і коханку Дарію знайшли у Глухові. Після церковного покаяння обох відправили до монастирів: жінку невідомо куди, а поручика Пархомова навечно у Соловки. Все ж його прохання про неможливість життя на Соловках подіяли і з часом його перевели, однак невідомо куди, може й на каторгу [1, с. 74–75].

Багато освічених українців скніли в соловецьких казематах. У 1721 р. до монастиря направили писаря з Лубен, Захарія Патоку. Сенат виніс рішення, що “за невірні його про великі справи донесення замість смерті вчинити страту – вирвати язика і відіслати на заслання у Соловецький монастир заточивши в Короженську башту, безвихідно, під суворий нагляд, паперу і чорнил йому не давати” [3, с. 405]. Потрапив писар на північ за доноси, у яких мова йшла про змови та заколоти, але перед Сенатом повинився, що збрехав, тому була до вироку приписка щоб ніяким його крикам про “слово і діло” не вірити. Через три роки чернець Дамаска доніс на Патоку, що той сказав (слова він міг вимовляти), що знає, хто бажає отруїти імператора. На допиті де його вперто називали “гетьманським генеральним писарем”, Патока звинуватив в зраді і бунті графа Головкина і барона Шафірова, а подробиці справи обіцяв повідомити

лише імператору. Подальша його доля невідома [3, с. 406]. З березня 1765 р. на Соловках перебував Антон Любимський. В 1764 р. імператриця Катерина II наказала гетьману Разумовському відправити Любимського до Межигірського монастиря, “щоб не у Великій, ні в Малій Росії не шатався”, але потім його заслали на Соловки [3, с. 410–411]. У присланих з Св. Синоду паперах вказувалося, що згідно указу імператриці його треба було тримати безвихідно, як божевільного і слідкувати, щоб він ні собі, ні іншим не заподіяв шкоди. І стежити, аби не мав при собі паперу, чорнила та пера. Ця приписка наводить на роздуми про причини ув’язнення [1, с. 91]. Ще одного українця позбавили права писати у середині 70-х рр. XIX ст. На заслання до Соловків прибув магістр Київської духовної академії, ієромонах Серафім. Служив він інспектором семінарії, поки не зацідив в око одній духовній особі, тож і поплатився за це. Він був добре освічений і прибувши до монастиря, зразу ж почав писати кореспонденції до столичних газет та журналів, з непривабливим описом життя ченців. Також він описував важке життя на Соловках у розмовах з богомольцями. Врешті-решт монастирський собор силою посадив ієромонаха під замок. Шість зимових місяців його без виходу протримали у казематі, без вогню, паперів і книг. Дивом він вижив. Наприкінці травня 1884 р., за розпорядженням Синоду, Серафіма перевели до Архангельського монастиря. Там він зняв із себе сан ченця й подався до Сербії [1, с. 154–156].

У 1806 р. в с. Костянтинівка, Маріупольського повіту, Катеринославської губернії, поліція схопила трьох чоловіків, які не сповідали жодної релігії і не визнавали жодну владу. На допиті з’ясувалося, що вони вже багато років мандрують і проповідують про зникнення благодаті з землі та незаконності влади. У 1807 р. їх, у кайданах, відправили з Катеринослава до Соловків. Там вони утримувалися під найжорсткішим наглядом і вже через рік розкаялися, а ще через рік їх, як правовірних православних, відпустили [1, с. 94]. Українські сектанти не раз відвідували соловецькі каземати. Наприклад, Григорій Ведмедєв, міщанин з Чернігівської губернії, вважався розкольницьким старостою. З 1854 по 1857 р. Григорій сидів у харківському тюремному замку в таємному відділенні, де в нього намагалися випитати куди зник батько. Потім відправили до Соловків, але вже у 1859 р. клімат островів виправив розкольника і він, перейшовши до православ’я, вийшов на волю [1, с. 141–142].

До речі, останнім в’язнем монастирських казематів, теж був виходець з України. Міщанин з міста Акерман Давидов, за участь у секті скопців був засуджений до висилки у Якутію. Потім виявилось, що це була судова помилка, але замість звільнення з тундри Давидов потрапив на північ. У 1883 р. його і ще одного бранця випустили на волю, вперше за три століття в’язниця виявилася порожньою [1, с. 156].

Система доносів була поставлена в Російській імперії на достатньо високому рівні і потрапити до Соловків, можна було за будь-яке необачно промовлене слово. У 1851 р. придворний співець Олександр Орловський, закінчивши курс чернігівської семінарії, був ув’язнений за звинуваченням у безбожжі. Провина його полягала в тому, що в компанії п’яниць, він, щоб показати свою вченість, сказав кілька слів про релігію. Знайшлися “добрі” люди, котрі переповіли слова юнака і ось колишній семінарист вже на півночі. Та навчання не минуло дарма, його покаяльний лист сподо-

бався архімандриту і Орловського перевели до числа послухників, а через два роки звільнили. Він запам'ятався ченцям своїм гарним тенором і любов'ю до оковитої [1, с. 131]. Не менш добре покаяння написав й Георгій Андрузький, родом з полтавських дворян Пирятинського повіту. З 1839 по 1847 р. навчався у 1-й київській гімназії, тоді ж вступив у Кирило-Мефодіївське братство. При арешті у нього знайшли проекти перебудови устрою Росії та України, вірші (в одному з них “Україна” він описує біди України від росіян). На допитах він усе розповів і його направили до Казанського університету. Потім служив чиновником у губернському правлінні в Петрозаводську, під наглядом поліції. На півночі він почав втрачати зір. Але зійшовся ще з одним засланцем з братства, Андрузький знову почав писати свої проекти. Про це донесли губернатору. Далі обшук, звинувачення у злочинному письменстві та сепаратизмі і Соловки. Термін перебування там у супроводжувальних документах не був вказаний. У 1850 р. його прохання про помилування надійшло у синод, при ньому був позитивний відгук настоятеля, але звільнили ексчиновника лише у 1855 р., після нападу англійців. Особливо в синоді сподобався пасаж про те, що Андрузькому “нема ніякого діла ні до Малоросії, ні до Європи, ні до всього світу, а бажає він бути православним” [1, с. 132–133]. Спочатку він перебував в Архангельську, а потім, за проханням сестри, у 1858 р. його перевели під нагляд поліції до Полтавської губернії [5, с. 96].

Потрапляли до Соловецького монастиря з України й звинувачені у кримінальних злочинах. Так, у 1829 р. Іван Потапенко, син козака з Полтавщини, у віці 10 років, вбив 8-місячну дівчинку, за що й був відправлений на північ з 15-річним строком ув'язнення і наказом тримати його на важких роботах. У 1835 р. хлопця віддали у солдати, після ревізії монастиря жандармами [1, с. 104].

Закінчуючи розповідь про Соловецьку обитель не можна не згадати спійманого у Чернігівській губернії у 1717 р. втікача з Соловків Яківця Михайленко [1, с. 412]. Це один з небагатьох прикладів вдалої втечі не лише українця, а взагалі монастирського бранця з півночі.

Не менш жорстокий режим утримання в'язнів був у фортеці суздальського Спасо-Євфимієвського монастиря (*ил.* 2). В'язниця була створена за указом Катерини II для “сосланных из бывшей тайной канцелярии для исправления в уме” [9, с. 11]. З 1 січня 1766 р. цей монастир став центральним місцем утримання тих, кого вважали душевнохворими, а з початку XIX ст. до нього стали надсилати й звичайних арештантів. Монастир було збудовано за зразком Шліссельбурзької фортеці (висота стін більше 27 м, а товщина 2 м) [1, с. 281]. В монастирі було влаштовано особливе “арештантське відділення”. Цілий кут монастиря відокремили масивною кам'яною стіною і він отримав назву “фортеця” [9, с. 13]. Двері усіх камер виходили у загальний коридор і мали вічко для нагляду за арештантами. Камери – невеликі кімнатки з одним віконцем і меблями – стільцем, столом і ліжком [10, с. 468]. Перші десять в'язнів прибули у тому ж 1766 р. Серед цих “несповна розуму” був і виходець з України ієромонах Володимир Зеленський [9, с. 14]. Тож не дивно, що після того, як онук останнього українського гетьмана, камергер граф Кирило Олексійович Розумовський потрапив у каземат Шліссельбурга, потім Петропавлівської фортеці, то наступним місцем його ув'язнення став Суздаль. 20 травня 1808 р. графа перевели у Спасо-Євфимієвський

монастир. Така кара була йому за “негідне життя і вільні думки з приводу моралі та релігії”. Разумовський просидів у монастирському казематі більше 14 років, графа відпустили 22 серпня 1822 р., після смерті батька. Звільнивши, його віддали під нагляд володимирського губернатора, а потім перевезли до Харкова, де він і помер у 1829 р. [1, с. 284].

Загалом у казематах Спасо-Євфимієвського монастиря з 1766 до 1902 р. перебувало більш ніж 400 чоловік [9, с. 14]. Серед них було багато священнослужителів з України, наприклад, бакалавр Київської духовної академії, греко-католицький священник [9, с. 15]. Для всіх кого вважали “неповна розуму” умовою звільнення було повне розкаяння і “щиросердне зречення” від усіх “помилкових та еретичних помислів” [9, с. 16]. Для прикладу наведемо кілька випадків. Селянин Херсонської губернії, який сповідував свій варіант християнства, замурував живцем 25 чоловік своїх родичів та однодумців, бо в той час проходив загальний перепис, який він вважав справою антихриста. Усі загинули. Потрапивши у монастир до Суздаль, він дуже швидко розкався і в 1901 р. прийняв православ'я [9, с. 19]. У 1892 р. до Спасо-Євфимієвського монастиря без суду запроторили селянина Ахтирського повіту Харківської губернії Василя Підгірного “за розповсюдження секти хлистівського характеру до розкаяння і виправлення”. Через десять років, після довгих розмов архімандрит впевнився у його невинуватості і перевів бранця у ченці [9, с. 120].

Але були й ті хто не розкаювався. Так, до Суздальського монастиря у 1859 р. був засланий, спійманий у Київській губернії старообрядський єпископ Конон. Він провів у тюремних келіях 22 роки, поки не вийшов на волю, і не зрадив своєї віри.

Іл. 2. Тюремні келії Спасо-Євфимієвського монастиря

Ще більше провів часу в ув'язненні – 32 роки, греко-католицький священник Йосип Анчевський, який помер у 1877 р. і теж не перейшов до іншої віри. Дехто просто не встиг. Так, у монастирі знаходилася могила колезького реєстратора Володимира Миколайовича Бантиш-Каменського, сина відомого історика. Його направили до монастирської в'язниці звинувативши у содомії. Він прибув до Суздаля 29 грудня 1828 р., а помер 12 січня 1829 р. [9, с. 17]. Усього рік пробув в ув'язненні священник Шандровський з Подольської губернії, звинувачений у прихильності до Штунди. Після арешту його направили до монастиря, куди він прибув у 1901 р., а через рік в'язницю закрили [9, с. 115].

На початку ХХ ст. вихідці з України продовжували поповнювати монастирські каземати. Так, Василь Мельников у 1902 р. був засуджений Київською судовою палатою на один рік, за видання у Румунії старообрядської газети “Слово правди”. Він потрапив до Валаамського монастирю Олонецької губернії. Це було не найсуворіше місце, камер та казематів там не було, а засуджені відбували покарання у звичайних келіях [9, с. 126].

Монастирські в'язниці були облаштовані також у інших монастирях – Миколаївському, Карельському, Хрещеному в Архангельській губернії, Сійському на Північній Двіні, Спасо-Прилуцькому і Спасо-Кам'янському поблизу Вологди, Кирило-Білозерському, Валаамському, Спасо-Преображенському в Старій Русі, Юрєвському поблизу Новгороду. Псковський, Свіязський Казанської губернії, Далматовський, Успенський Пермської губернії, Троїцький, Селенгінський поруч Байкалу, Вознесенський, Успенський Іркутської губернії, Нерчінський, Олександро-Невський у Петербурзі і т. д. [9, с. 35–36].

Для жінок були окремі обителі – Покровська і Різоположинська в Суздалі, Далматовська, Введенська у Пермській губернії, Кашинська Тверської губернії, Єнисейська, Різдвяна, Іркутська, Знаменська у Москві та ін. [2, с. 289]. Туди теж потрапляли українки. Так, у 1670 р. до тюремних келій Тихвінського жіночого монастиря потрапили активна учасниця разінського повстання Степанида, яка командувала повстанським загonom на Слобідській Україні [4, с. 35, 54; 9].

На початку ХХ ст. усі монастирські в'язниці були закриті, а практика монастирського ув'язнення викреслена з законодавства Росії. Але заради України це покарання відновили. Коли у вересні 1914 р. російська армія окупувала Львів, то першим кроком нових господарів став арешт духовного лідера українців – предстоятеля греко-католицької церкви Андрея Шептицького. Його відправили по етапу Київ-Новгород-Курськ, а потім Спасо-Євфимієвський монастир. Російське суспільство, яке пишалось своєю духовністю, ця новина майже не шокувала. Одиниці виступили з протестом, серед них В. Короленко. У 1914 р. він писав: “Наші монастирі можна було привітати з тим, що вони позбавилися ролі тюремщиків, а державу – зі звільненням ще від одного уламку темного минулого. Нарешті, з проведенням Закону про віротерпимість, монастирські в'язниці, з похмурих щілин яких виглядали колись виснажені, бородаті, іноді божевільні, обличчя російських ересіархів, втратили, здавалось, саму основу свого існування... І ось ми чуємо, що монастирі знову є місцем «особливого нагляду» і особливого виду «ув'язнення»”. [11, с. 35, 54; 9].

Наостанок можна зауважити, що перетворити духовний заклад на місце покарання ворогів держави можна було лише в Російській імперії, де великодержавну політику повністю підтримували церковні владики. В Україні, окупованій з початку XVIII ст. росіянами, такі заклади не існували (лише в Новгороді-Сіверському, на самому кордоні з Московією, була подібна установа), бо духовність українського народу не дозволяла паплюжити віру. Тож і доводилося імперській владі висилати українців до своїх сплюндрованих монастирів. Висилали жінок і дітей, але головним чином освічених людей, які виступали проти державно-церковного “руського миру”. Більшовики, захопивши владу теж підтримали цю “добру” традицію, перетворюючи монастирі на в’язниці. При них знову постали тюрми на Соловках, Суздалі та в багатьох інших місцях. В Україні до наших днів дійшло 8 монастирів, де й за часів незалежності монастирські стіни оповиті колючим дротом. А московські спадкоємці Романових і Леніна-Сталіна продовжують утримувати у своїх казематах українських бранців.

1. Колчин М. Ссылные и заточенные в остроге Соловецкого монастыря в XVI–XIX вв.: ист. очерк. Москва: Изд. “Посредник”, 1908. 176 с.
2. Гернет М. История царской тюрьмы. Москва: Госиздюрлит, 1960. Т. 1. 384 с.
3. Ефименко П. Ссылные малороссияне в архангельской губернии. 1708–1802 г. // Киевская старина. 1882. Т. 1. Сент. С. 391–589.
4. Грекулов Е. Православная инквизиция в России. Москва: Наука, 1964. 71 с.
5. Фруменков Г. Узники Соловецкого монастыря. Ленинград: Северо-западное книжное изд., 1965. 121 с.
6. К истории заточения кошевого П. Калнышевского в Соловецком монастыре // Киевская старина. 1900. Янв. С. 1–217.
7. Ефименко П. Последний писарь Войска запорожского Глоба // Киевская старина. 1882. Т. 3. Авг. С. 199–399.
8. Лашкевич А. Сведения об Иване Головатом, бывшем судье запорожском // Киевская старина. 1887. Т. 18. Июнь и июль. С. 215–588.
9. Пругавин А. Монастырские тюрьмы в борьбе с сектанством. Москва: Изд. “Посредник”, 1905. 136 с.
10. Гернет М. История царской тюрьмы. Москва: Госиздюрлит, 1961. Т. 2. 582 с.
11. Простаков С. Покаяние строгого режима. URL: <https://zona.media/article/2015/07/01/pokaynie-strogogo-rezhima>.